

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМИ Ї СУПЕРЕЧНОСТІ ЇІ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Поняття політичної культури – ключове для вивчення та аналізу процесів політичного розвитку. Політична культура суспільства і різні субкультури, що її складають – групи людей, які поділяють особливу, відмінну від загального набору цінностей, установок і практик політичну і суспільну поведінку – визначають характер і темпи розвитку суспільства. Такий підхід у світовій політичній науці сформувався в 50-60-х роках минулого століття. У його формування зробили внесок і соціологи, і політологи, і антропологі. У сучасній Україні розв'язання завдань реформування всіх сторін суспільного життя значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства в цілому. Політична культура має бути адекватною тим корінним змінам, які відбуваються в економічній і політичній сферах держави. Оскільки політична культура є багатоаспектним суспільним феноменом, а кожне суспільство має свою конфігурацію політичної культури, її всебічне вивчення потребує творчого застосування новітнього, вже випробуваного методологічного інструментарію різних суспільних наук, у тому числі історії, філософії, культурології, політології, соціології, правознавства. Все це спонукає вітчизняних вчених звернутися до проблематики політичної культури, усіх спектрів її дослідження, особливо шляхів формування демократичної політичної культури.

Метою статті є порівняння змісту, який вкладається у дефініцію політичної культури в працях західних та українських політологів і використовується в науковій практиці, а також виявлення проблем та особливостей в дослідженні політичної культури в сучасній Україні.

Аналізуючи західну суспільну науку, слід відзначити, що американський соціолог Карл Дойч вперше дослідив процеси соціальної мобілізації суспільств, що модернізуються з використанням кількісних методів, показав, як фактори політичної культури (освіта, рівень грамотності і урбанізації) впливають на розповсюдження сучасних практик в культурі, технології і економічній діяльності і, відповідно, – на успіх модернізаційних процесів. Висновок К. Дойча: «Головне – не структурні зміни в економіці, а зміни в системі цінностей» [1, с. 493–514]. Цей висновок був розвинутий в класичній праці Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура», в якій сформульована визначальна концепція політичної культури, і, зокрема, розкривається розгорнуте визначення обох складових поняття «політична культура». «Політичною» вона означається тому, що «відноситься виключно до політичних орієнтацій – відношенням до політичної системи і її різних складових, і відношенням до власної ролі індивіда в цій системі», а термін «культура» в ній припускає розуміння не всього широкого спектру сенсів, який він несе, а один конкретний сенс – «психологічні орієнтації відносно суспільних об'єктів». «Орієнтації» у Алмонда і Верби – це поєднання когнітивного (знання і переконання щодо політичної системи), афективного (почуття та емоції щодо неї) і оцінчного (судження і думки, які базуються на цінностях) [2, с. 12–14]. Таким чином Г. Алмонд та С. Верба, виходячи з розуміння двох рівнів аналізу політичної системи – інституціонального та орієнтаційного, саме останній пов'язали з політичною культурою, яку визначили як форми та зміст орієнтації людини на реальну політичну систему конкретного суспільства та власну політичну діяльність. Ще раз зауважимо, що Г. Алмонд розуміє політичну культуру у вигляді суб'єктивних установок щодо політики. На наш погляд, такий підхід обмежив суть політичної культури сферою психології, зводив її зміст до психологічних чинників. У цьому був суттєвий недолік концепції політичної культури Г. Алмонда та С. Верби. Відповідно, Алмонд і Верба виділяють три типи політичної культури: «парохіальну» (у сенсі вузькості горизонту політичного мислення), підданську і активістську культуру. Для аналізу українського контексту політичної культури та враховуючи високий рівень розповсюдження в Україні важливо звернути увагу на те, як автори визначають головну відмінність «підданської культури». Вона полягає в розвинутих орієнтаціях громадян щодо результатів дії («виходу») політичної системи, тобто дії централізованої влади при практично нульових орієнтаціях з приводу власного внеску («входу») в систему, тобто результативного формування вимог до влади і особистої участі індивіда в цьому процесі. Відповідно в «активістській культурі» індивід має орієнтації, які однаковою мірою відносяться як до «виходу», так і до «входу» в систему. У кожній національній політичній культурі, за Алмондом та Вербою, присутні елементи всіх трьох видів культури, і її загальний характер визначається співвідношенням і розподілом ролей між ними [3, с. 16–19].

Роль факторів політичної культури у процесі становлення і видозміни політичного порядку описував і С. Хантінгтон, розглядаючи, зокрема, різні сценарії кореляції між становленням інститутів сучасної держави і розвитком форм політичної участі громадян [4]. Проблема політичної культури розроблялась і розробляється теоретично як прихильниками структурно-функціонального аналізу, так і представниками інших методологічних стратегій у світовій політичній науці. Однак при всій множинності концепцій політичної культури ця теорія, за загальним визначенням політологів, тривалий час не могла вийти за межі вихідних «евристичних» визначень. Американський політолог У. Розенбаум назвав такі теорії «загадкою сфінкса» [5]. І все ж політична наука продовжувала вивчати різноманітні аспекти політичної культури. Вагомим дослідженням в галузі політичної культури здійснили В. Айхер, Р. Буер, Ф. Бейлі, М. Бернстайн, С. Вятр, Д. Гарднер, Д. Горер, Д. Елазар, Р. Інглехарт, А. Інкелес, Р. Карр, С. Ліпсет, С. Ложд, Д. Мід, Дж. Нейсбіт, Л. Пай, Д. Рікман, Дж. Рітцер, Дж. Ролз, Р. Робертсон, Р. Такер, Р. Тезлаф, Г. Тернборн, А. Турен, С. Уайт, М. Уотерс, Т. Хірші, Т. Фрідман, Е. Фром, Ф. Фукуяма, Е. Ціммерман, А. Юраун та ін. Американський політолог Л. Пай досить широко трактує політичну культуру. Він, зокрема, включає до неї зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [6, с. 19]. Розглядаючи політичну культуру як соціокультурний феномен, закордонні автори порізному підходили до тлумачення цього поняття. Загалом же виділилось три основні підходи: об'єктивістський підхід (Р. Карр, М. Бернстайн, Р. Такер та ін.), де політична культура – це культура поведінки в політиці; суб'єктивістський підхід (М. Фуко, Ю. Хабермас та ін.), де політична культура – це нав'язування індивіду політичних змістів і орієнтацій; конструкціоністський підхід (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Вайт, Р. Лейн, Р. Інглехарт, В. Вільденбанд, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Т. Ріккерт, П. Сорокін, А. Тойбі, М. Шелер, О. Шпенглер, А. Панарін та ін.), який передбачає ціннісне розуміння політики і політичної культури. В українській політичній думці поняття «політична культура» чи не вперше застосував В. Липинський, який визначив політичну культуру як «хотіння і вміння» національних еліт використовувати у своїй діяльності «дані політичної науки». Рівень політичної культури, за В. Липинським, є показником інтелігентності певної нації, її здатності «спокійно і правдиво» аналізувати суспільні явища і передбачати наслідки подій [6, с. 344, 353]. Вже на початку 1990-х рр. українські науковці активно приступили до дослідження проблем політичної культури. Авторським колективом Інституту соціології НАН України (Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов та ін.) у 1991 р. було ґрунтовно досліджено політичну культуру населення України [7]. Запропонований підхід став спробою адаптувати класичну концепцію політичної культури до тодішніх реалій українського суспільства. Вагомим внеском в аналіз теоретико-методологічних проблем політичної культури стали праці Є. Головахи, В. Григор'єва, В. Матусевича, Н. Паніної, О. Рудакевича та інших українських дослідників, у яких на основі розробок, що стали класичними, проаналізовано окремі конкретні аспекти феномену політичної культури, особливості її формування і розвитку в Україні,

запропоновано її типологію, розглянуто взаємозв'язки між політичною культурою, політичною свідомістю, ментальністю, національною ідеєю тощо. Так, зокрема, Є. Головаха в монографії «Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні» аналізує ті елементи, що, на його думку, безпосередньо відображають послідовність залучення народу до сфери політичного життя суспільства [8, с. 96]. Саму політичну культуру він трактує як «сукупність сталих форм політичної свідомості та поведінки, що визначають особливості функціонування суб'єктів політичного процесу в межах певної політичної системи» [8, с. 100].

Висновок. Сучасна українська політична наука, творчо використовуючи науковий доробок західної політичної науки, звертаючись до проблем політичної культури, намагається з'ясувати якісну суть українського суспільства, визначити шляхи формування пріоритетних політичних цінностей та орієнтації громадян України. На наш погляд, вітчизняній політичній науці слід нарощувати зусилля щодо теоретико-методологічного та практичного обґрунтування способів та механізмів формування демократичної політичної культури, поступового подолання її фрагментарності та регіоналізму. Це дозволить зменшити напруження політичного протистояння та політичних пристрастей, розширить соціально-економічний та політичний простір для виявлення громадянської активності людей, забезпечить формування більш якісної політичної еліти та влади в цілому.

Література

1. Deutsch K. W. Social Mobilization and Political Development / K. W. Deutsch // The American Political Science Review. 1961. Vol. 55. № 3. P. 493–514. URL: <https://www.jstor.org/stable/1952679>
2. Almond, Verba. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Boston: Little, Brown and Company. 1965, S. 12–14. URL: <https://www.amazon.com/Civic-Culture-Political-Attitudes-Democracy/dp/0803935587>
3. Deutsch K. W. Social Mobilization and Political Development / K. W. Deutsch // The American Political Science Review. 1961. Vol. 55. № 3. P. 16–19. URL: <https://www.jstor.org/stable/1952679>
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. М.: Прогресс-традиция, 2004. 480 с. URL: http://vanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-polit_poryadok-ru-a.htm
5. Rosebaum W. Political Culture / W. Rosebaum. N.V.: Preger. 1975. 120 p. URL: <http://www.jonathanrosenbaum.net/page/5/?p9829>
6. Липинський В. Листи до братів хліборобів: Про ідею та організацію українського монархізму / В. Липинський. Видання Друге. Нью-Йорк: Булава, 1954. 470 с.
7. Политическая культура населения Украины. Результаты социологического исследования / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, Н. И. Чурилов и др. К.: Наукова думка, 1993. 136 с. URL: http://www.sau.kiev.ua/docs/magazine/2010_3_4.pdf
8. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. 154 с. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/sociology/article/viewFile/455/455>
9. Шумка М. Л., Гурик М. І. «Каста луччих людей» у соціально-філософському вченні Дмитра Донцова. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/4889/>
10. Шумка М. Л., Гурик М. І. Взаємозв'язок етики і політики в інтенціях Ярослава Стецька. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/20260/1/>
11. Шумка М. Л., Гурик М. І. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні // Науковий журнал «Політичне життя» Political Life. 2018. №1. с. 26–33.
12. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 250 с.